

Kan mångvetenskaplig forskning om rehabilitering ge ny kunskap ?

Hans Berglind
Tor Eriksen

Alf Bergroth
Lotta Westerhäll

Jan Ekholm

Förloppet för en individ från sjukdomsdebut till antingen återgång i arbete eller till förtidspension kan ses som en rehabiliteringsprocess med olika faser. Probleminnehållet i dessa faser kan variera betydligt med huvudsakligen medicinska problem under vissa faser men med en dominans av icke-medicinska problem under andra, t ex de problem som är relaterade till arbetsgivarens, försäkringskassans och AMS:s rehabiliterande verksamheter. Denna artikel beskriver en mångvetenskaplig modell för rehabiliteringsprocessen och innehåller ett resonemang om hur mångvetenskaplig forskning kan motiveras för att analysera problemen inom flera av rehabiliteringsprocessens faser.

Hans Berglind är professor emeritus i socialt arbete vid Socialhögskolan, Stockholms universitet. Alf Bergroth är docent i socialt arbete och även knuten till Karolinska institutets institutionssektion för rehabiliteringsmedicin samt Fou-chef vid Försäkringskassan i Stockholms län. Jan Ekholm är professor i rehabiliteringsmedicin vid Karolinska institutet samt överläkare vid rehabiliteringsmedicinska kliniken vid Karolinska sjukhuset, Stockholm. Tor Eriksen är adjungerad professor i nationalekonomi, Göteborgs universitet samt direktör för Försäkringskassan i Värmland. Lotta Westerhäll är professor i offentlig rätt, särskilt socialrätt vid Handelshögskolan, Göteborgs universitet. Samtliga medverkar i CSF:s aktiviteter.

Introduktion

Rehabiliteringsprocesser - eller "förtidspensioneringsprocesser", som de också kan ses som - kan studeras på olika sätt. De olika vetenskapsområdena har ofta olika metoder och modeller och en tendens finns att företrädare för disciplinerna gärna framhäver den egna disciplinens angreppssätt som det väsentligaste. I stället för att argumentera om vilken disciplin som är mest lämpad att forska på området, borde man ställa sig frågan hur olika discipliner skulle kunna samverka på ett sätt så att forskningen gav ny intressant kunskap.

Fakultetsövergripande forskningsprojekt finns inom vissa områden, med i vårt land är de relativt få. Man kan fråga sig varför. Problemet har nyligen debatterats i DN [1,2].

Definitioner

I både den vetenskapliga och den forskningspolitiska debatten diskuteras ofta innebörden av tvärvetenskaplig forskning å ena sidan och mång- eller flervetenskaplig forskning å andra sidan, liksom tvärdisciplinär forskning å ena sidan och mång- eller flerdisciplinär å andra sidan. Även om åsikterna ibland gått isär och begreppen givits ett skiftande innehåll, torde numera samstämmighet råda om hur begreppen skall tolkas.

Med tvärvetenskaplig forskning avses forskning där olika vetenskaper samverkar över vetenskapsgränserna med en gemensam teori som bas. Om de olika vetenskaperna samverkar över vetenskapsgränserna, men varje vetenskap arbetar utifrån sina egna inomvetenskapliga metoder, talar man om mång- respektive flervetenskaplig forskning, beroende på antalet samarbetande vetenskaper. Med vetenskapsområden avses exempelvis medicinsk, samhälls-, rätts- och humanistisk vetenskap.

Med tvärdisciplinär forskning avses forskning som flera discipliner (akademiska ämnesområden) inom samma vetenskapsområde bedriver utifrån en gemensam teori- och metodram. Om varje disciplin använder inomdisciplinära metoder talar man om mång- respektive flerdisciplinär forskning (inom medicin exv rehabiliteringsmedicin, psykiatri, fysioterapi, klinisk fysiologi och socialmedicin samt inom juridik exv socialrätt, processrätt, civilrätt, och komparativ rätt).

Med tvärvetenskaplig forskning avses forskning där olika vetenskaper samverkar över vetenskapsgränserna med en gemensam teori som bas

Om de olika vetenskaperna samverkar över vetenskapsgränserna, men varje vetenskap arbetar utifrån sina egna inomvetenskapliga metoder, talar man om *mång- respektive flervetenskaplig forskning*

Med tvärdisciplinär forskning avses forskning som flera discipliner (akademiska ämnesområden) inom samma vetenskapsområde bedriver utifrån en gemensam teori- och metodram.

En mångvetenskaplig modell

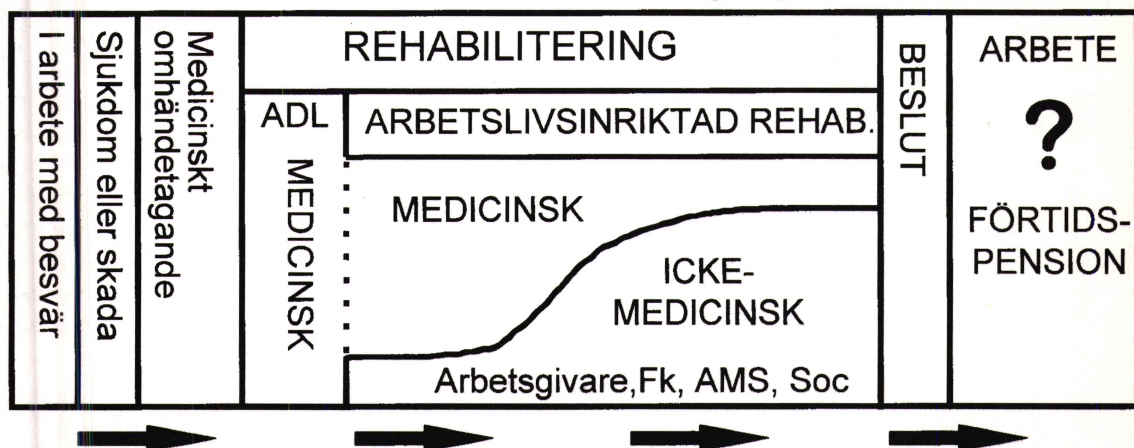
Inom medicinska vetenskapen finns många projekt som baseras på medverkan av specialister från olika medicinska discipliner. I den medicinskt kliniska forskningen är det mycket vanligt och avspeglar troligen att multidisciplinärt samarbete är vanligt i den praktiska handläggningen av sjukfallen på sjukhusnivå. "Förtidspensioneringsprocessen" innehåller emellertid många faser varav en del är rent medicinska till sin karaktär och övriga faser berör i första hand samhällsvetenskap, juridik ekonomi och beteendevetenskap.

Figur 1 avser att illustrera schematiskt en individs förlopp mot antingen återgång i arbete eller förtidspensionering, med utgångspunkt från ett medicinskt perspektiv. Man kan börja med fasen där vi har personer som arbetar *trots ohälsa*. Vid någon tidpunkt blir besvären sådana att de kommer att ingå som symptom i det vi benämner *sjukdom eller skada*. Den 3:e fasen innebär den sedvanliga medicinska handläggningen av sjukdomen eller skadan. En del av dem som fått behandling, även om den varit optimal, blir inte läkta till ursprungligt tillstånd. Ifall det kvarstående tillståndet

lett till väsentliga funktionsnedsättningar och aktivitetsbegränsningar kan patienten i nästa fas tas om hand på *rehabiliteringsmedicinsk klinik*. Huvudmålsättningen är här att vidta medicinska åtgärder för att höja funktionskapaciteten och öka aktivitetsmöjligheterna, först för att patienten skall kunna klara sig själv hemma så väl som möjligt. Senare kommer för patienter i yrkesverksam ålder den *arbetslivsinriktade rehabiliteringen* successivt in i bilden. Den har en del medicinska inslag men ofta är den icke-medicinska rehabiliteringen omfattande. Det gäller t ex den rehabilitering som arbetsgivaren har ansvar för samt Försäkringskassans och Arbetsmarknadsstyrelsens rehabiliteringsinsatser, vilket innebär insatstyper, som hör till andra kunskapsfält än det medicinska. Sista fasen är den som innebär antingen *återgång i arbete eller förtidspension* och dessförinnan har det viktiga *avgörandet* gjorts beträffande arbetsförmågan som lett till det ena eller det andra.

Mot bakgrund av ovan beskrivna modell, kan man diskutera vilket slag av forskning som skulle behövas för att komma framåt i kunskapsutvecklingen. För faserna "sjukdom/skada", "medicinsk handläggning av

Processen för en individ mot arbetsåtergång eller förtidspension

Figur 1. Schematisk bild - i ett rehabiliteringsperspektiv - av olika faser som en individ kan genomgå under processen från att vara i arbete trots besvär, via sjukdom/skada, till och med när det avgjorts beträffande arbetsåtergång eller förtidspension.

sjukdom/skada" och den tidiga "klara-sig-själv-hemma-inriktade" medicinska rehabiliteringen behövs kanske inte något projektupplägg som går utanför den medicinska vetenskapen. Dock kan multi-disciplinära kombinationer inom det medicinska området vara nödvändiga men en vidare diskussion av det går utanför temat för denna uppsats. Den arbetslivsinriktade rehabiliteringen innebär bl a en samordning av helt olika rehabiliteringsaktörers insatser. För att kunskapsmässigt täcka denna del av rehabiliteringsförloppet behöver flera vetenskaper vara med på ett samordnat sätt i forskningen. Ett försök med flervetenskapligt angreppssätt borde här vara fördelaktigt. Vilka vetenskapsområden som är mest väsentliga kan alltid diskuteras i relation till specifika projekt, men här torde medicin, beteendevetenskap, socialt arbete, juridik, nationalekonomi vara speciellt viktiga. På liknande sätt finns ett flervetenskapligt behov i forskningen kring det viktiga momentet när besluten/avgörandena om förtidspensionering eller någon typ av arbetsåtergång görs. Det baseras bl a på begreppet arbetsförmåga, som kan vara komplext och svårtolkat [3 detta temanr, 4].

Den första fasen i Figur 1 "i arbete trots besvär" är också intressant ur flervetenskaplig synpunkt. Det är den fas då förebyggande insatser mot långtidssjukskrivning kan tänkas göras. Tankegången är här ju färre långtidssjukskrivna desto färre sjukpensionerade; ju senare i livet långtidssjukskriven, desto senare sjukpensionerad. Forskningen kring problemställningar inom denna fas skulle behöva involvera kunskaper i medicin, teknologi (ergonomi, arbetsvetenskap), beteendevetenskap, socialt arbete, juridik, ekonomi.

Rehabiliteringsfasens icke-medicinska del inbegriper bl a socialt arbete och juridik.

Socialt arbete

Socialt arbete är i detta sammanhang av intresse bland annat med tanke på rehabiliteringens sociala sida. Den sociala rehabiliteringen ska bedrivas inte minst av socialtjänsten och denna brukar också vara representerad i de olika typer av samverkansprojekt för rehabilitering som idag bedrivs i olika kommuner. Ett exempel i detta sammanhang är det s k Beta-projektet, som be-

Den arbetslivsinriktade rehabiliteringen innebär bl a en samordning av helt olika rehabiliteringsaktörers insatser.

Det finns ett flervetenskapligt behov i forskningen kring det viktiga momentet när besluten/avgörandena om förtidspensionering eller någon typ av arbetsåtergång görs

handlas i en artikel i detta tidskriftsnummer [5].

Som akademiskt område är socialt arbete också av intresse, då det utgör ett exempel på ett område som gått från en mångdisciplinär situation och som nu är på väg mot en tvärdisciplinär ansats. Ämnet tillskapades i samband med 1977 års högskolereform genom samverkan mellan ett antal ämnen inom samhällsvetenskaplig fakultet. Det nya samhällsvetenskapliga ämnet skulle inriktas på att studera de sociala problemen och hur dessa hanteras i samhället. När vi nu diskuterar en bred mångvetenskaplig utbildning inom "rehabiliteringsvetenskap", så finns det säkert anledning att lära av de erfarenheter och även misstag, som kännetecknade tillkomsten och utvecklingen av ämnet socialt arbete inom socionomutbildningen. Detta ämne berörde således en enda fakultet, den samhällsvetenskapliga, medan rehabiliteringsvetenskap skär tvärs över fakultetsgränserna, vilket naturligtvis inte gör processen lättare.

Juridik

Socialförsäkring och rehabilitering skall också bli föremål för rättslig analys. Att göra en *rättslig* analys på just detta område i ett mångvetenskapligt sammanhang torde lämpa sig särskilt väl. Detta beror på socialförsäkringsrättens speciella karaktär i förhållande till andra juridiska discipliner. Några kännetecken på denna del av rättssystemet kan anföras.

Socialförsäkringsrättsliga lagregler kännetecknas av uppställande av vissa yttre gränser, inom vilka det finns utrymme för andra former av regelbildning. Det som egentligen sker i samband med tillämpning av socialrättsliga regler är, att normbesluten sker på tillsyns- och tillämparnivå. Lagen ger endast de ramar, som myndigheterna måste hålla sig inom, ramar, som i förstone synes tämligen detaljerade och preciserade men som vid närmare granskning visar sig ge utrymme för en tämligen vidsträckt normavvägning på tillsyns- och tillämparnivå.

Även den rättstillämpande organisationen är annorlunda i jämförelse med den organisation, som handhar civil- och straffrättsskipning. Första instans där den stora mängden ärenden avgörs är inte juristdominerad. Rättstillämpning genom prejudikat har inte spelat samma roll

som inom civil- och straffrätten. Antalet publicerade avgöranden har varit lågt.

Oberoende av vilket syfte en rättsvetenskaplig författare har med sitt arbete, är det tillvägagångssätt hon/han använder kännetecknat av vissa karakteristika, som medför att man klassificerar arbetet som ett rättsvetenskapligt arbete. Fastställandet av innehållet i och användningen av rättsreglerna är några sådana kännetecken. Tillvägagångssättet för att nå fram till rättsreglerna, avgörandet av vilket innehåll de skall anses ha och hur de skall användas för att lösa rättsliga spörsmål är juridiska metodproblem, som återfinns i varje rättsvetenskapligt arbete. Av tradition anses de juridiska resonemangen utmärkas av en gemensam bas. En sådan är de rättskälfaktorer eller huvudgrupper av material, som man lägger vikt vid, när man tar ställning till rättsliga problem. Frågan är om denna juridiska metod är eller bör vara en och densamma i varje rättsligt sammanhang. I dagens rättssystem finner man så olika rättsregler, rättsområden och sätt att tillämpa reglerna på, att det snarare förefaller nödvändigt att arbeta fram flera juridiska metoder eller tillvägagångssätt att utföra den rättsliga analysen på.

De rättskällor som används inom socialförsäkringsrätten avviker åtskilligt från dem som används inom traditionell civilrätt. De ligger istället nära de medicinska, samhällsvetenskapliga och humanistiska områdena. Att få integrera en rättslig analys av rehabilitering och socialförsäkring i ett medicinskt och ett samhällsvetenskapligt sammanhang är därför viktigt och spännande.

Behov av övergripande modeller

Den verksamhet som hittills bedrivits vid CSF har haft en mångvetenskaplig karaktär. Företeelser som förtidspensionering och rehabilitering har belysts med utgångspunkt från olika vetenskapsområden. Däremot har det inte i någon större utsträckning varit fråga om att integrera de olika ansatserna. Företrädare för olika discipliner inom olika vetenskapsområden har var och en lämnat sitt bidrag till belysning av området, vilket i sig är värdefullt med tanke på problemens sammansatta karaktär. Man kan fråga om det verkligen behövs någon form av övergripande modell. Vi tror att så kan vara fallet, vilket kan illustreras med ett exempel från figur 1.

Valet mellan återgång i arbete respektive förtidspension bygger på en rad överväganden av medicinsk, juridisk, ekonomisk etc karaktär. Men vilken betydelse har dessa olika överväganden eller faktorer när det gäl-

ler utfallet, dvs vilka och hur många som i ett visst sammanhang blir förtidspensionerade. Här kan olika vetenskaper var och en bidra med sin pusselbit, men det räcker inte. Vi behöver också förstå hur de olika faktorerna hakar i varandra och vilken relativ betydelse de har för utfallet. Det innebär att det behövs en övergripande förklaringsmodell. Det är inte fråga om att hitta någon "mista gemensam nämnare" för de bidragande disciplinerna från olika vetenskaper. Det är inte heller fråga om att ersätta dem med någon ny disciplin. Det gäller istället att bidra med ett komplement, som kan underlätta kommunikationen över disciplingränserna. Detta är ingen lätt uppgift. Den är säkert arbetsam och tidskrävande, men vi tror att den på sikt är nödvändig.

Ändrade förutsättningar för forskning

Orsaken till utvecklingen från endast monodisciplinära till mångvetenskapliga ansatser inom socialförsäkrings-/rehabiliteringsområdet är sannolikt relaterad till de stora förändringar av så olika slag som har hänt inom området på senare år, t ex det ökade rehabiliteringsansvar som lagts över på arbetsgivaren, Försäkringskassans samordnar-roll, minskningen av ersättningsnivåerna, den ökade arbetslösheten, nedskärningarna av landstingens sjukvårdsbudgetar, ändringarna i arbetsskadelagen etc.

Prioriterade forskningsområden för CSF

CSF strävar för närvarande efter att kunna fullfölja de mångvetenskapliga projekten inom främst fyra områden (se figur 1): 1) prevention mot långtidssjukskrivning hos individer i arbete trots besvär, 2) rehabiliteringsprocessen särskilt för arbetslösa, 3) former för samverkan mellan myndigheter i rehabiliteringsprocessen samt 4) mångsidig analys av arbetsförmågebegreppet.

REFERENSER

1. *Habib B*: Intellectuell inavel. Dagens Nyheter 28 juli 1997.
2. *Möller G*: Tvärvetenskap onödigt, Sverige behöver inget tvärvetenskapligt samarbete skriver professor. Dagens Nyheter 8 aug 1997.
3. *Westerhäll L*: Rättsliga aspekter på arbetsoförmåga pga sjukdom. Socialmedicinsk tidskrift 1997, nr 8-9, sid - ;detta temanummer.
4. *StAAF L, Berglind H och Ekholm J*: Arbetsförmåga - ett nyckelbegrepp vid förtidspensionering. Socialmedicinsk tidskrift 1995 nr 10: 455-462.
5. *Jakobsson B, Olsson I, Bergroth M, Bergroth A*: Samverkan i rehabiliteringsprocessen - som lösning av rundgångsproblemet. Socialmedicinsk tidskrift nr 8-9:381-389.